

У статті досліджено особливості суфіксальної універбації в українському розмовному мовленні, визначено найбільш продуктивні моделі аналізованого способу словотворення, окреслено основні лексико-семантичні групи досліджуваних дериватів, з'ясовано функційні можливості суфіксальних універбів.

Публікація буде корисною для студентів-філологів, тих, хто цікавиться питаннями розвитку і функціонування мови.

проф. В.П.Олексенко

СУФІКСАЛЬНА УНІВЕРБАЦІЯ В КОНТЕКСТІ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Абсолютний прогрес у галузі мовного розвитку може виражатися тільки в пристосуванні мови до форм, що ускладнюються, суспільного й соціального життя людей і нових потреб спілкування, що викликаються ними. Удосконалювання науки, техніки, загальнолюдської культури, збільшення обсягу знань про світ є джерелом виникнення нових понять, для яких мова змушена знаходити своє вираження. Умови життя тієї або тієї нації, рівень розвитку матеріальної й духовної культури, історичний шлях, пройдений людством, війни й революції, великі відкриття призводять до появи нових об'єктів і процесів, нових вражень, а отже, і до необхідності їхнього називання. У результаті збільшуються суспільні функції мови, розширюється її стильова варіативність, слова набувають здатності виражати найтонші нюанси значень. Це стосується і процесу універбації, який активно відбувається на сучасному етапі, та появи великої кількості слів-універбів.

У розмовному мовленні максимальна економія мовних засобів, з одного боку, необхідна у зв'язку з дією в ній закону обмеження «глибини фрази», що визначається обсягом оперативної пам'яті людини. Мовцеві в умовах обмеженого за часом спонтанного акту доводиться відбирати те, що дійсно необхідне для процесу комунікації, і турбуватися, аби його інформація була максимально швидко, легко і правильно зрозумілою. З іншого боку, така економія мовних засобів у розмовному мовленні цілком можлива, оскільки висловлювання в комунікативному акті дуже тісно пов'язане з конситуацією, що дозволяє не вербалізувати деякі важливі для розуміння висловлювання компоненти значення без завдання шкоди меті комунікації.

Універбація як засіб економної передачі інформації допомагає її більш швидкому сприйманню й запам'ятовуванню. Принцип мовної економії в поєднанні з експресивними властивостями розмовного мовлення може стимулювати формування маркованих універбізованих слів, які перебувають у прямій залежності від контексту й конситуації. Важливими чинниками

створення універбів можуть стати спонтанність мовленнєвого акту, прагнення до експресивності висловлювання з використанням стилістично забарвлених словотворчих афіксів. Універби здебільшого є найменуваннями неофіційними, тоді як мотивувальні для них словосполучення – офіційними назвами відповідних понять.

Універбація – це спосіб творення слів на базі словосполучення, при якому похідне слово включає основу лише одного з членів словосполучення, тому дериват (універб) за формою співвідноситься з одним словом, а за змістом – з усім мотивувальним словосполученням.

Лексичні значення мотивувального прикметника й еліпсованого іменника входять як неодмінні складові в семантику універба, однак їхнє співвідношення в семантичному обсязі універба є різним. Конотативне значення універба створюється його словотвірною структурою. У більшості універбів відбивається специфічне сприйняття тих або тих понять, прагнення своєрідно оцінити, охарактеризувати усталені уявлення про реалії повсякденного побуту.

Явище універбації в мові зумовлюється як внутрішньомовними, так і позамовними чинниками. До позамовних належать: прагнення до економії мовних зусиль, обмеженість оперативної пам'яті людини, прагнення до експресивності найменування. Економію мовних зусиль варто розглядати одночасно із прямою протилежною тенденцією в мові – надлишком мовних засобів. Семантична конденсація, результатом якої є утворення синонімічної аналітичній формі однослівної синтетичної назви, виступає одним із засобів економії мовних зусиль. З іншого боку, у результаті конденсації виникають дублетні (надлишкові) найменування, що утворюють із вихідними одиницями синонімічні ряди «словосполучення – слово».

У мовах міра надлишковості, а звідси і кількість засобів економії, неоднакова й зумовлюється будовою тієї чи тієї мови. Ця міра неоднакова і в межах однієї мови, бо залежить від функційного призначення словесного складу, від стилю мовлення. Так, літературна мова є загальнонародною, і тому вона для передачі інформації намагається зберегти прозору мотивацію та внутрішню форму найменувань. Це досягається часто завдяки вживанню комплексних розчленованих найменувань. На противагу кодифікованій мові, яка використовує розчленовані найменування, розмовне мовлення тяжіє до компресії таких номінацій в однослівні назви. Розмовне мовлення і є найсприятливішим ґрунтом для утворення універбів.

Універбація як засіб економної передачі інформації допомагає її швидшому сприйманню і запам'ятовуванню. На думку вчених, рівень сприймання інформації ґрунтується на законі обмеження «глибини фрази» [8,

с. 36]. На межі семи елементів виникають труднощі щодо засвоєння інформації: нижче цього рівня для переробки й запам'ятовування інформації достатньо одного разу прочитання, а вище – потрібно вже декількох спроб, кількість яких зростає зі збільшенням кількості елементів. Тому синтаксична єдність висловлювання не повинна перевищувати певного максимуму, зумовленого оперативною пам'яттю людини. У зв'язку з цим універбація дозволяє скоротити форму повідомлення за рахунок структурного переоформлення двокомпонентної структури в однокомпонентну, зберігаючи при цьому максимум комунікативно важливої інформації.

Мовна економія здебільшого не шкодить образності мови, а навпаки, сприяє яскравому вияву її експресивних ресурсів. Так, принцип мовної економії при поєднанні з експресивними якостями розмовного мовлення може стимулювати формування маркованих універбізованих слів, які перебувають у прямій залежності від контексту і консітуації. Важливими чинниками створення універбів можуть стати спонтанність мовленнєвого акту, прагнення до експресивності висловлювання з використанням стилістично забарвлених словотворчих афіксів. Універби здебільшого є найменуваннями неофіційними, тоді як мотивувальні для них словосполучення – офіційними назвами відповідних понять.

Поряд з екстралінгвальними чинниками, що зумовлюють універбацію, існують внутрішні причини цього процесу, найактивнішою з яких є протиріччя між формою і значенням мовних одиниць. Так, творення стійких словосполучень пов'язане, з одного боку, зі зручним прозорим характером мотивованості (внутрішня форма чітко простежується). Це сприяє більш глибокому їх розумінню і сприйманню нового, не збільшуючи при цьому загальної кількості лексичних одиниць. З іншого боку, такі роздільнооформлені номінації суперечать принципу: «одне поняття – одне позначення». Саме тому виникає протиріччя між розчленованістю форми найменування і єдністю, цілісністю його значення. Через відсутність штучно стримуючих чинників це протиріччя нівелюється внаслідок універбації таких роздільнооформлених номінацій в однослівні найменування-конденсати.

Процес універбації, основною ідеєю якої є «полегшення» і «прискорення» слововживання, простежується ще з давньоруських пам'яток IX сторіччя. Та особливо він поширився у мові XX сторіччя, в період бурхливого розвитку економіки, науки, культури.

Універбація як мовне явище трактується неоднозначно в сучасній лінгвістиці. Уперше термін «універбація» був використаний К.Бругманом у 1904 році [Див. 6, с.156]. У слов'янське мовознавство цей термін увів О.В.Ісаченко, використовуючи також термін-синонім «семантична

конденсація» [10, с.340]. Учений-лінгвіст пропонує процеси, пов'язані зі втратою семантичної розчленованості, назвати «семантичною конденсацією». Найбільш наочно можна простежити процеси такої семантичної конденсації у лексичних одиницях, які складаються з двох чи декількох словесних одиниць, у так званих комплексних найменуваннях, що мають яскраво виражену тенденцію до універбації, тобто до згущення семантичного змісту в одному слові.

З часу появи праці О.В.Ісаченка вийшло чимало досліджень, присвячених розгляду процесів універбації [14; 18; 21]. Різноманітність підходів щодо тлумачення універбаційних процесів можна звести до таких інтерпретацій.

У широкому значенні універбація розуміється взагалі як основа розширення словникового складу мови, як джерело творення дериватів номінативного словотвору. Появу будь-якого похідного розглядають як трансформацію розгорнутої синтаксичної конструкції (перифрази деривата) в однослівне найменування – слово-універб. Цей підхід репрезентують лінгвістичні дослідження О.С.Кубрякової [13], Л.В.Сахарного [19], В.В.Мартінова [16]. Об'єктом досліджень цих учених виступає синтаксичний (дефініційний) словотвір, коли нова одиниця мотивується не поняттям (словом чи словосполученням), а судженням, висловлюванням, що містять дефініцію відповідного предмета у вигляді предикативної конструкції – речення. Методика такого поняттєвого аналізу ґрунтується на існуванні виразної аналогії між структурою деривата і структурою мотивувальної синтаксичної конструкції. Синтаксисти досліджують слово-конденсат на різних рівнях, оскільки розглядають процес утворення слова як рух від синтаксично оформленого сполучення слів до нового слова з допомогою зрощення компонентів вихідного словосполучення або трансформації речення. Такий процес є своєрідним механізмом перекодування одиниць одного рівня в одиниці іншого рівня: розгорнута синтаксична конструкція (вільне словосполучення, речення) як одиниця синтаксичного рівня перетворюється в слово – одиницю лексичного рівня.

Інше трактування універбації, започатковане чеською і польською лінгвістичними школами, притаманне вченим-мовознавцям, котрі визначальною рисою універбації вважають факт існування в мові багатослівного стійкого найменування, яке перебуває в мотиваційному й синонімічному відношеннях з універбом. «Продуктом універбації (універбатом), – як стверджує В.В.Лопатін, – можна вважати тільки таке мотивоване слово, поряд з яким існує синонімічне словосполучення (з мотивувальним словом у його складі), що має характер стійкої мовної

номінації» [14, с.75]. Здебільшого вчені цього напрямку універбацію розглядають як стилістичне явище [14; 21].

О.Земська пропонує інший підхід до розгляду проблеми універбації в українській мові. Вона вважає, що універбація – це специфічний, притаманний переважно розмовному мовленню спосіб словотворення іменників. Дослідниця відносить цей спосіб деривації до компресивного словотворення, яке об'єднує ті способи деривації, завдяки яким виникають номінативні одиниці, тотожні за значенням базовому слову чи словосполученню, але які відрізняються від них більш короткою формою. До компресивного словотворення вона відносить універбацію, усічення, субстантивацію та абрєвіацію [9].

Ми вважаємо універбацію явищем вторинної номінації, що пов'язане з перетворенням двослівного стійкого найменування в синонімічне, здебільшого стилістично марковане, слово-універб. Утворене похідне мотивується повною назвою, є тотожним їй за значенням (або відрізняється лише стилістичним забарвленням), але відмінне за формою.

Універби широко представлені в розмовному загальному й розмовному професійному мовленні, у мовленні представників різних соціальних груп, у молодіжному жаргоні, сленгу: *глобалка* – глобальний добуток (з усного мовлення), *заліковка* – залікова книжка (з усного мовлення). Універбація поширюється в основному на сполуки високочастотні в тому чи тому колі осіб і суспільно актуальні в той чи той часовий період.

У сучасній українській мові наявні слова-універби, які правомірно кваліфікувати як узуальні, тому що вони знайшли відбиття в тлумачних словниках і широко використовуються в розмовному мовленні (*шкірянка* [20, XI, с.198], *анонімка* [20, I, с.65], *методичка* [20, V, с.113], *підсобка* [20, VI, с.79], *електричка* [20, III, с.483]). В останнє десятиліття ХХ сторіччя спостерігаємо зростання числа суфіксальних універбів із непередметною семантикою, наприклад: *безвідходка* – безвідхідна технологія (з усного мовлення), *недобудовка* – незавершене будівництво (з усного мовлення). Більша частина подібних універбів не зафіксована в тлумачних словниках і словниках нових слів.

Важливим питанням для аналізу універбації є характер функціонування мотивувального словосполучення. У мові постійно здійснюється номінація предметів на основі їх опису за допомогою стійких складених найменувань. Згідно з теорією Я.Розвадовського [Див. 8, с.89], будь-яке найменування виникає як мотивоване, причому двочленне, оскільки складається з двох компонентів: ідентифікаційного і диференційного, тобто в акті найменування враховується як родова належність, так і видова відмінність. Стійкі

словосполучення, називаючи предмет, описують його у вигляді стислої дефініції, в якій родовий субстантивований компонент відіграє роль ідентифікаційного члена, а видовий атрибутивний – диференційного. Активність творення розчленованих комплексних найменувань пов'язана із «прозорою» ясною мотивацією позначення, наприклад: *залікова книжка, бертолетова сіль, двоствольна рушниця, філологічний факультет, швидкий поїзд* тощо.

Стійкі словосполучення стають надбанням лексики мови лише після процесу лексикалізації, результатом якої є «перетворення словосполучення в стійкий елемент мови, що функціонує як еквівалент окремого слова». Крім ізофункціональності, слову, номінативним словосполученням притаманні семантична цілісність, стійкість структури, визначений певний порядок компонентів, відтворюваність у мовленні. Таким чином, стійкі номінативні словосполучення – це такі розчленовані комплексні назви, семантика яких переосмислюється внаслідок втрати залежним компонентом основного номінативного значення, вони часто трапляються в певній послідовності у мовній практиці суспільства і є настільки активними, що про них можна говорити як про відтворювані, а не кожного разу створювані в мовленнєвому потоці [11, с.205 – 214].

Важливо з'ясувати взаємовідношення між звичайними дериватами і універбізованими словами. З ономазіологічного погляду процеси деривації в їх звичайному розумінні спрямовані на створення позначень для понять, для задоволення потреб у нових номінаціях; процеси універбації зводяться лише до трансформації, до верифікації вже наявних найменувань того чи того поняття. Звідси доцільно розрізнити акти первинної номінації – присвоєння імені предмету, який не має ще свого мовного позначення, і акти вторинної номінації – найменування новим іменем уже названого предмета. Різною є й мотиваційна база конденсатів та первинних похідних. Мотиваційною базою універбів є лексикалізовані стійкі словосполучення (наприклад, сателітарна антена – *сателітарка (сателітка)* [21, III, с.84], мобільний телефон – *мобілка* (з усного мовлення)), а в основі мотивації номінативних дериватів лежать вільні синтаксичні конструкції здебільшого предикативного типу (наприклад, *візник* – той, хто когось возить [20, II, с.178], *косар* – той, хто щось косить [20, V, с.376] тощо).

Із наведених міркувань випливає, що процеси універбації порівняно з власне словотвірними процесами характеризуються більшим автоматизмом, вони не вимагають тих елементів когнітивної діяльності людини, які зумовлюють виникнення первинних назв будь-якого типу. Наприклад, при суфіксальній універбації немає необхідності вибору мотиваційної ознаки для

повторного найменування предмета, оскільки ця ознака була знайдена вже в процесі конструювання складеного найменування й отримала фіксацію у вигляді атрибутивного компонента згаданого найменування (вишнева наливка – *вишнівка* [20, II, с.221], житня солома – *житнянка* [21, II, с.45], манна каша – *манка* [1, с.467], гвинтова зброя – *гвинтівка* [20, II, с.94]).

В українській мові можна виявити певні типи лексем, що зазнають універбації:

1. Універбація атрибутивних словосполучень, яка відбувається у напрямі сполучуваності основ, що зумовлюється їх значеннями, зв'язками, співвідношеннями між компонентами, які об'єднуються. Умовою можливості злиття сполучень слів в одне складне слово є препозитивність означального або додаткового члена.

2. Скорочення залежить від енклітичного положення слова в реченні (тобто в мовленні), коли основне смислове навантаження переходить на попереднє слово, внаслідок чого втрачається потреба у вживанні двох компонентів словосполучення. Означення субстантивується, зазнаючи певних формальних змін, наприклад: Академічна бібліотека – *академка* [20, I, с.71].

Отже, шляхи згортання розчленованих номінацій у синонімічні універбізовані лексеми різні. Виділяються такі: 1) суфіксальна (нульсуфіксальна) деривація: плетена сумка – *плетінка* [20, VI, с.83], сольний концерт – *сольник* [20, VII, с.412], дистанційне управління – *дистанційка* (з усного мовлення), колорадський жук – *колорад* [21, II, с.87]; 2) еліптична субстантивація: величальна пісня – *величальна* (з усного мовлення), одинадцятиметровий удар – *одинадцятиметровий* (з усного мовлення); 3) композиція: проект закону – *законопроект* [20, III, с.56], відновлення лісу – *лісовідновлення* [20, IV, с.356]; 4) зрощення: вічно зелений – *вічнозелений* [20, II, с.383], вище зазначений – *вищезазначений* [20, II, с.207]; 5) аббревіація: *драмгурток* – драматичний гурток [20, II, с.67].

Наслідком універбації є різні за способом творення конденсати: семантичні і лексичні. Семантичні конденсати (суфіксальні універби та еліптичні субстантиви) – це здебільшого прості слова, що складаються з основи лише одного зі складових повного найменування слів і мають включене (імпліцитно приховане) значення пропущеного члена комплексної назви. Лексичні конденсати (основоскладання, зрощення, аббревіація) утворені з основ двох (чи більше) слів або тільки їх частин і експліцитно відображають значення кожного члена мотивуючої конструкції. Оскільки універбація забезпечує процес номінації, то її можна розглядати як частину ономасіології. Взагалі, універбація як спосіб словотворення найкраще ілюструє проміжне становище словотвірного рівня мови. Тут поряд із тим, що основна одиниця

морфологічного рівня – морфема – використовується для творення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем), і утворення складних слів, як один із шляхів універбації, зводиться до згортання словосполучення в єдине слово.

Суфіксальна універбація – «найпоширеніший засіб стягнення двокомпонентного найменування в однослівну назву за допомогою словотворчих афіксів» [9, с.35]. Типовими розчленованими назвами, які служать мотиваційною базою суфіксальних універбів, є стійкі атрибутивні словосполучення, означуваний член яких виражений іменником, а означуючий – прикметником, числівником або формами непрямих відмінків іменника. Внаслідок універбації таких складених назв утворюються однослівні конденсати, структурно мотивовані твірною основою означуючого члена, семантично еквівалентні всьому словосполученню. Мотивувальна основа у таких перетвореннях розширює семантику за рахунок значення означуваного нею іменника, звідси означуване в таких дериватах є прихованою семою. Отже, суфіксальні універби-іменники завжди мотивуються атрибутивним словосполученням, характеризуються фразеологічністю семантики, експресивністю й загальним словотвірним значенням предметності.

Суфіксальна універбація є одним із важливих чинників розвитку лексичного складу мови. Спостереження над універбаційними процесами засвідчують їх продуктивність.

Звісно, що суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови неодноразово стає об'єктом як теоретичних студій з морфеміки та словотворення, так і предметом опрацювання при укладенні різнотипних морфемних та словотвірних словників. Тому в сучасній лінгвістиці накопичено цінний досвід теоретичного осмислення результатів аналізу будови та функціонування морфемної і словотвірної підсистем мов, зокрема суфіксальної як найбільш розгалуженої й активної в слов'янських мовах. Аналізу окремих ланок суфіксальної підсистеми, проблемам встановлення інвентаря її одиниць, визначення їхніх властивостей, відношень між одиницями, особливостей використання одиниць суфіксальної підсистеми в процесах творення слів різних частин мови присвячено праці В.В.Грещука [4], А.П.Грищенка [5], К.Г.Городенської [2; 3], В.П.Олексенка [17] та інших.

Розмовне мовлення під час найменування постійно прагне «виштовхнути» із потоку мовлення сполучення слів і замінити їх одним словом. Стягнення способом афіксальної деривації здійснюється у випадках заміни атрибутивного словосполучення іменником, що виступає у ролі лексичного еквівалента словосполучення загалом. Ці іменники безпосередньо

утворюються від основи мотивувального прикметника (атрибута словосполучення) за допомогою суфіксів **-к(а)**, **-ик**, **-ак (-як)**, **-ин** та інших. При цьому зникає родовий іменник, а специфікатор найменування (видова властивість) зберігається. Наприклад **вітрянка** (вітряна віспа), **легковик** (легковий автомобіль), **гранчак** (гранчастий стакан), **аскорбінка** (аскорбінова кислота), **маршрутка** (маршрутне таксі). Звідси випливає, що, незважаючи на специфічність явища семантичної конденсації, універбація навряд чи може розглядатися як особливий спосіб словотворення, бо при творенні універбів використовуються ті ж словотворчі форманти, що й при утворенні звичайних деад'єктивів. Суфіксальна універбація є лише частковим випадком лексичної конкретизації певного словотвірного значення.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, в сучасній українській мові найбільш продуктивною є суфіксальна універбація атрибутивного словосполучення з використанням суфікса **-к(а)**. Цей суфікс є високопродуктивним і використовується у багатьох словах-універбах. Наприклад, **картоплянка** – картопляна юшка, **манка** – манна каша, манна крупа, **кров'янка** – кров'яна ковбаса, **жованка** – пережований хліб, **питльованка** – питльоване борошно, **мармеладка** – мармеладна цукерка, **перловка** – перлова каша; **стіннівка** – стінна газета, **підземка** – підземна залізниця, **задирка** – задерте місце, **лугівка** – лугова річка, **берегівка** – берегова ластівка; **ватянка** – ватяна куртка, **бляшанка** – бляшана коробка (банка), **липівка** – діжка з липового дерева, **саманка** – хата з саману, **шкірянка** – шкіряна куртка, **берестянка** – кошик з бересту; **вишнівка** – вишнева наливка, **слив'янка** – сливова наливка, **грушівка** – грушева наливка, **ялівцівка** – ялівцева наливка, **паленка** – палена горілка; **лісопилка** – лісопильний завод, **сукновалка** – сукновальна машина, **мікролітражка** – мікролітражний автомобіль, **електричка** – електричний поїзд, **пожарка** – пожежна машина; **двостволька** – двоствольна рушниця, **дрібнокаліберка** – рушниця малого (дрібного) калібру, **магазинка** – рушниця магазину, **централка** – рушниця центрального бою, **трюхлінійка** – трюхлінійна гвинтівка; **малогабаритка** – малогабаритна квартира, **лісничівка** (діал.) – оселя лісничого; **зубчатка** – зубчасте колесо, **плоскодонка** – човен з плоским дном, **зеленка** – зелень брильянтова, **синятка** (діал.) – синя плахта; **липучка** – липкий папір, **сипучка** – розсипчастий сніг, **сушка** – сухий бублик, **тягучка** – тягуча цукерка; **візитка** – візитна картка, **полівка** – польова газета, **копірка** – копіювальний папір, **агітка** – агітаційний твір, **косметичка** – косметичний набір; **бертолетка** – бертолетова сіль, **касторка** – касторова олія, **карболка** – карболова кислота, **солярка** – солярове масло; **четвірка** – автобус четвертого маршруту, **літровка** – літрова банка (пляшка), **десятка** – десять гривень,

стометрівка – стометрова дистанція; *русявка* – русява дівчина, *кривоніжка* – кривонога людина, *білянка* – білолиця жінка, дівчина, *смаглявка* – смаглява жінка; *житнянка* – житня солома, *водянка* – водяна мозоля або пухир, *суданка* – суданська трава, *фальшивка* – фальшивий документ або гроші, *козирка* – козирна карта, *гражданка* – гражданський шрифт [1; 20; 21].

Слід зауважити, що не лише атрибутивні словосполучення можуть зазнавати семантичної конденсації. Наведені приклади засвідчують універбацію і об'єктних словосполучень (*берестянка* – кошик з бересту, *саманка* – хата з саману та інші). Належність таких утворень до універбів пояснюється наочним, експліцитним характером зв'язку похідної лексеми з вихідною мотивувальною синтаксичною конструкцією.

Багато утворень із суфіксом *-к(а)* виникає в мовленні різних соціальних груп, що об'єднані спільними інтересами. Так, у мовленні студентів трапляються слова на зразок: *заліковка* – залікова книжка, *зарубіжка* – зарубіжна література, *молекулярка* – молекулярна фізика та інші; в мовленні медиків: *вітрянка* – вітряна віспа, *валер'янка* – валер'янові краплі; у мовленні юристів: *анонімка* – анонімний лист; *малолітка* – малолітній злочинець тощо.

Окрім суфікса *-к(а)*, активними універбаційними афіксами в сучасній українській мові є:

-ик: *купальник* – купальний костюм, *пісенник* – збірник пісень; *дощовик* – дощовий плащ, *розумник* – розумна людина, *трестовик* – працівник тресту;

-ак(-як): *верхняк* – верхній шар ґрунту, *кругляк* – круглястий камінь, *товарняк* – товарний поїзд, *кисляк* – кисле молоко, *срібняк* – срібний карбованець, *простак* – простодушна людина;

-иц(я): *залізниця* – залізна дорога, *просяниця* – просяна солома, *гасниця* – гасова лампа.

Серед суфіксальних універбів виділяються слова з конкретними й абстрактними значеннями, назви істот та неістот, власні і загальні імена.

Найбільш поширені універбізовані іменники жіночого роду з суфіксами *-к(а)*, *-иц(я)*, *-ин(а)*, *-щин(а)*, *-чин(а)*; чоловічого роду з суфіксами *-ник*, *(-ик, -щик, -чик)*, *-ак*, *(-як)*, *-ар*, *(-яр)*; середнього роду з суфіксами *-иц(е)*, *-ил(о)*; множинні з суфіксами *-к(и)*, *-ц(і)*, *-ин*; збірні з суфіксами *-ик(а)*, *-ак (-як)*, *-ник*. Виділені суфікси часто можна спостерігати у жаргонній лексиці. Наприклад: *варенка* – виварена тканина, *вжикалка* – матричний принтер, *відак* – відеомогнітофон, *вторячок* – повторно зварений чай, *блатняк* – пісенний репертуар, *дальнобійник* – шофер дальніх рейсів, *домушник* – квартирний злодій, *заморочка* – нав'язлива ідея, *замутка* – цікава ідея, *материнка* – материнська плата, *морзетка* – азбука морзе, *наївняк* – наївна

людина, *підкидка* – підкинутий гаманець, *підколка* – дружній жарт, *п'ятихатка* – п'ятсот грошових одиниць, *п'ятнадцятка* – строк ув'язнення на п'ятнадцять років, *розкрутка* – повторне слідство, *ручник* – ручний тормоз, *рябчик* – флотський тільник, *самоволка* – самовільна відлучка, *сотка* – сотовий телефон, *тридцятник* – тридцять років, *яблучник* – член партії «Яблуко».

Найпродуктивнішим типом є творення іменників жіночого роду з суфіксом *-к(а)*, що походять від основ прикметників на базі сполучення «іменник + прикметник» і які є семантичною конденсацією останніх. Сполуки такої структури легко можуть бути «згорнуті» в іменники на *-к(а)*: «Комсомольська правда» – «*Комсомолка*» (з усного мовлення), дев'ятиповерховий будинок – *дев'ятиповерхівка* (з усного мовлення). Проте продуктивність суфіксальної універбації може знижуватись конкуренцією інших способів семантичної конденсації, наприклад, декретна відпустка – *декрет* (з усного мовлення). Універбати цього типу широко використовуються в усіх сферах розмовного мовлення.

Менш активними є універби, що творяться за допомогою суфікса *-ик* (*курсовик*). Як засіб універбації використовуються й інші суфікси, що мають знижений характер: *-ак* (*товарняк*), *-ушк(а)* (*легковушка, розкладушка*), *-ашк(а)* (*п'ятнашка, промокашка*), *-ух(а)* (*круговуха*).

Слід зазначити, що одні й ті самі слова утворюються в різний час як скорочення сполук різної семантики, наприклад: запальничка – 1) машинка для запалювання цигарок; 2) запалювальна вибухівка. Найбільш «старі» та широко використовувані слова цього типу стають одиницями кодифікованої лексики: *електричка* [20, III, с.274], *академка* [20, I, с.86].

Суфіксальна універбація – це настільки живий і продуктивний спосіб стягнення словосполучення, що його не зупиняє навіть виникнення омонімів, як зі словами інших зразків, так і зі словами, створеними за цим зразком, але такими, в структурі яких міститься значення іншого іменника. Наприклад, *вівсянка* (вівсяна каша і вівсяна солома), *п'ятдесятка* (п'ятдесят років і п'ятдесят гривень), *солом'яник* (солом'яний короб і солом'яний капелюх).

Такі іменники-конденсати, що виникли внаслідок універбації неоднакових словосполучень і є еквівалентами абсолютно різних позначень, дуже поширені у розмовному мовленні. Без контексту або знання мотивуючого словосполучення часто буває важко встановити опущений іменник, семантика якого представлена в універбі певним суфіксом: *персоналка* – 1) персональна машина, 2) персональна пенсія, 3) персональна опіка (спорт.).

Аналізовані суфіксальні іменники-універби можна об'єднати в кілька лексико-семантичних груп.

1. Назви продуктів харчування, страв, напоїв.

Житняк, а., ч., розм. – житній хліб [21, II, с.45].

Кров'янка, и., ж., розм. – кров'яна ковбаса [1, с.467].

Манка, и., ж., розм. – манна крупа або манна каша [1, с.508].

Так само: **гречка** – гречана крупа або гречана каша (з усного мовлення); **вівсянка** – вівсяна крупа або вівсяна каша (з усного мовлення), **пшонка** – каша із пшона (з усного мовлення) тощо.

Картоплянка, и., ж., розм. – картопляна юшка або страва з товченої картоплі [15, с.387].

Мінералка – мінеральна вода – сильногазована вода з домішком мінеральних речовин (з усного мовлення).

Слив'янка – сливова наливка (з усного мовлення).

Паленка – палена горілка (з усного мовлення).

Яблучник – яблучне вино (з усного мовлення).

Вишнівка, и., ж., розм. – вишнева наливка – спиртова наливка, настояна на вишнях [20, II, с.221].

Вишняк – вишнева наливка (з усного мовлення).

2. Назви знарядь дії.

Маховик, а., ч., – махове колесо [1, с.505]. Так само: **паровик** – паровий двигун (з усного мовлення).

Циркулярка, и., ж., розм. – циркулярна пилка – машина для розпилювання дерева, в якій ріжучою частиною є кругла пилка [1, с.1363].

Самописка, и., ж., розм. – самописна ручка – ручка з уміщеним у її корпусі резервуаром для чорнил чи пасти, які автоматично надходить під час писання [1, с.1003].

Мобілка, а. ж., жарг. – мобільний телефон [1, с.534].

Циганка – циганська голка (з усного мовлення).

3. Назви споруд, закладів.

Саманка, и., ж., розм. – саманна хата – хата, побудована із саману [15, с.995].

Висотка – висотний будинок (з усного мовлення).

Психіатричка – психіатрична лікарня (з усного мовлення).

4. Назви рослин або тварин.

Суданка – суданська трава (з усного мовлення).

Райка (діал.) – райська яблуня [21, III, с.127].

Ночниця (діал.) – нічна фіалка [21, III, с.96].

Шовковиця (діал.) – шовкова трава [21, V, с.55].

Борщовик – борщовий буряк (з усного мовлення).

Ячмінка, и., ж., розм. – ячмінна солома [1, с.1400].

Ялівка, и., ж., розм. – ялова корова, кобила або вівця [1, с.1424].

Сизяк, а., ч., розм. – сизий голуб [1, с.1120].

Сименталка, и., ж., розм. – корова симентальської породи [1, с.1121].

5. Назви посудин, вмістилищ для чого-небудь.

Липівка – діжка з липового дерева (з усного мовлення).

Скляниця (діал.) – скляна фляга [21, III, с.136].

Білизнярка (діал.) – ящик для білизни [21, I, с.38].

Вербівка (діал.) – вербовий посуд [21, I, с.57].

Залізняк (діал.) – залізний горщик [21, II, с.39].

6. Назви транспортних засобів.

Маршрутка, и., ж., розм. – маршрутне таксі, маршрутний автомобіль [1, с.512].

Електричка, и., ж., розм. – електрична залізниця – поїзд, що рухається такою залізницею [20, IV, с.212].

Моторка, и., ж., розм. – моторний човен [1, с.542].

Сторожовик – сторожовий корабель (з усного мовлення).

Товарняк, а., ч., розм. – товарний поїзд [1, с.1252].

Легковик, а., ч., розм. – легкова автомашина [1, с.483].

Легковушка, и., ж., розм. – легковий автомобіль [1, с.483].

Драбиняк (діал.) – драбинчастий віз [21, II, с.34].

Двійка – автобус другого маршруту (з усного мовлення).

7. Назви предметів одягу.

Шкірянка, и., ж., розм. – шкіряна куртка, шкіряне пальто [1, с.1399].

Ватник, а., ч., розм. – ватяне пальто – півпальто або куртка, стьобані на ваті [20, II, с.59].

Ватянка – ватяна куртка (з усного мовлення).

Купальник, а., ч., розм. – купальний костюм – жіночий костюм для купання [1, с.473].

Полотняник (діал.) – полотняні тапочки [21, III, с.73].

Кожанка, и., ж., розм. – шкіряна куртка, напівпальто [1, с.438].

8. Назви речовин.

Сірчанка, и., ж., розм. – сірчана кислота [1, с.1215].

Касторка – касторова олія (з усного мовлення).

Іхтіолка – іхтіолова мазь (з усного мовлення).

Дощівка – дощова вода (з усного мовлення).

9. Назви промислових об'єктів або засобів виробництва.

Автономка – автономна електро- або теплостанція (з усного мовлення).

Атомка – атомна електростанція (з усного мовлення).

Макаронка – макаронна фабрика (з усного мовлення).

Тютюнка – тютюнова фабрика (з усного мовлення).

Мартенівка, и., ж., розм. – мартенівська піч – піч для виплавляння сталі з чавуну та залізного брухту [1, с.511].

11. Назви книг, газет, журналів.

Задачник, а, ч. – збірник задач з математики, фізики тощо [1, с.294].

Місячник, а, ч., розм. – місячне видання – книжки, журнали, періодичне видання, що виходить один раз на місяць [1, с.532].

Агітка, и., ж., розм. – агітаційний твір – невеликий літературний, мистецький і т.ін. твір, призначений для агітації [20, I, с.28].

12. Назви доріг.

Асфальтівка – асфальтова дорога (з усного мовлення).

Грунтовка (діал.) – ґрунтова дорога [21, II, с.35].

Залізниця, і., ж., розм. – залізничне полотно – дорога з рейковою колією, для пересування залізницею [1, с.308].

13. Назви документів, видів робіт.

Заліковка, и., ж., розм. – залікова книжка – книжка студента, в яку записують оцінки складених екзаменів і відмітки про зарахування або незарахування заліків [1, с.381].

Страховка – страхове свідоцтво (з усного мовлення).

Лабораторка, и., ж., розм. – 1) робота, що виконується студентами відповідно до навчальної програми; 2) заняття студентів в якій-небудь лабораторії як частини навчальної програми [1, с.477].

14. Назви грошей.

Мідяк, а., ч., розм. – мідна монета [1, с.526].

Трояк – три копійки (з усного мовлення).

П'ятка – п'ять гривень (з усного мовлення).

15. Назви осіб за різними ознаками.

- за внутрішніми якостями: **вірняник** – вірний коханий [21, I, с.53];

- за зовнішніми ознаками: **смаглявка** – смаглява дівчина (жінка) [21, III, с.105], **білявка** – білява дівчина – світловолоса чи білолиця жінка, дівчина [20, I, с.93], **венерик** – венеричний хворий [21, I, с.36];

- за родом діяльності, професією, заняттям: **транзитник** – транзитний пасажир [1, с.1261], **сезонник** – сезонний робітник [21, III, с.97], **кадровик** – 1) кадровий працівник якого-небудь підприємства, установи, організації тощо; 2) військослужбовець кадрових військ; 3) розм., співробітник відділу кадрів підприємства, установи тощо [1, с.423];

- за соціальним статусом: *карник* – карний злочинець [1, с.419], *незаможник* – незаможний селянин [21, III, с.56];

- за віковими ознаками: *сімнадцятка* – сімнадцятирічна дівчина [21, III, с.117], *молодайка* (діал.) – молода невістка [21, II, с.84].

Близькими до суфіксальних універбів є конденсати, утворені усиченням основи прикметника, який виконує роль означення в стійкій складеній назві, наприклад, *ватман* – ватманський папір [20, I, с.326], *коронар* – коронарні судини [20, V, с.126], *атлас* – атласна тканина [20, I, с.193], *Азов* – Азовське море (з усного мовлення).

В основі універбації лежить реальний процес перетворення стійкої розчленованої назви в синонімічне найменування – однослівний конденсат. Процеси конденсації здійснюються незалежно від способу трансформації однієї одиниці в іншу (суфіксація, композиція, аббревіація тощо) у межах одного рівня: вихідна й результативна одиниці (стійке словосполучення й конденсат) належать до одного і того ж функційного класу мовних одиниць – одиниць номінативної системи мови. Аналізовані універби тотожні за значенням мотивувальним синонімічним аналітичним номінаціям, утворені вторинні конденсати не витісняють розчленованих повних назв. Обидва типи в мові співіснують, розрізняючись здебільшого лише стилістично.

Універбація є одним із важливих чинників розвитку і збагачення лексичного складу сучасної української мови. Спостереження над універбаційними процесами засвідчують їх продуктивність, особливо в розмовному стилі. Найчастіше стягнення зазнають ті складені найменування, що найбільше використовуються у повсякденному вжитку: в побуті, навчанні, на виробництві тощо.

Стійкі словосполучення є найбільш активним засобом поповнення номінативної системи сучасної літературної мови, особливо це стосується сфери термінології. Нові аналітичні назви, такі, наприклад, як *сателітарна антена*, *атомна електростанція*, *мажоритарний округ* тощо, створюються спеціалістами в різних галузях науки. Під час засвоєння цих термінологічних словосполучень у повсякденному вжитку відбувається семантична конденсація одночасно з формальним переоформленням двослівного найменування в однослівне: *сателітка (сателітарка)*, *атомка*, *мажоритарка*. Продуктивність універбації зумовлюється ступенем поширення розчленованих стійких найменувань у розмовному мовленні.

Суфіксальні універби мають здебільшого стилістично маркований характер. На відміну від дублетних синонімічних повних найменувань, які відзначаються стилістично нейтральним характером, універби

використовуються для передачі емоційно забарвлених висловлювань у експресивних стилях української мови.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусея. – К.: Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
2. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К.: Наукова думка, 1981. – 199 с.
3. Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // Словотвір сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 285 – 314.
4. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір: Монографія. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
5. Грищенко А.П. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Думчак І.М. Словотворчі засоби суфіксальної універбації у розмовному мовленні // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип.2. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С.153 – 156.
7. Думчак І.М. Універбація в українській мові: Автореферат дисертації канд. філол. наук. – Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, 1998. – 16 с.
8. Земская Е.А. Русская разговорная речь: Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
9. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 275 с.
10. Исаченко А.В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков // Slavia. – 1958. – № 3. – С. 340 – 343.
11. Кобякова Н.П. Універбаційний аспект складних слів і аббревіатур у сучасній українській мові // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Вип.4. Мовленнєва культура. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1998. – С. 205 – 214.
12. Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах // Мовознавство. – №5. – 1972. – С.70 – 74.
13. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 120 с.
14. Лопатин В.В. Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов // Новые слова и словари новых слов. – Л.: ЛГУ, 1978. – С. 72 – 81.

15. Литературный язык и народная речь: Межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь: ПГУ, 1998. – 135 с.
16. Мартынов В.В. Категории языка: Семиологический аспект. – М.: Наука, 1989. – 89 с.
17. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: Монографія. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
18. Осипова Л.И. Суфіксальна універбація як продуктивний спосіб утворення нових слів у розмовному мовленні // Загальне мовознавство. – №4. – 2002. – С.56 – 59.
19. Сахарный П.В. Словообразование как синтаксический процесс // Проблемы структуры слова и предложения. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1974. – С. 3 – 29.
20. Словник української мови. Т. 1 – 11. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
21. Чабаненко В.А. Словник говорів Нижньої Наддніпряни. Т. 1 – 4. – Запоріжжя, 1992.
22. Янко-Триницкая Н.А. Процессы включения в лексике и словообразовании // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М.: МГУ, 1965. – С. 22 – 39.